

**02 Begrippen en
definities**
van interdisciplinair
werken

Begrippen en definities van interdisciplinair werken

José Huibers, Margreet Luitwieler, Nicole Martinot & Anneke Meijers
Docenten interfaculteit ArtEZ Hoge School voor de Kunsten, Arnhem

Het is van alle tijden dat mensen proberen te benoemen hoe de verschillende kunsten zich tot elkaar verhouden. Verweven als dat is met de tijdgeest, verandert dit voortdurend. Afhankelijk van de tijdgeest heeft kunst steeds een andere rol.

Om één en ander te kunnen plaatsen is het vaak prettig wat van deze achtergronden te weten. Wie zich in de ontwikkelingen verdiept ontdekt dat de opkomst van interdisciplinariteit in de kunst zoals die nu gaande is, past in de lijn: na het individualisme van eind twintigste eeuw konden we er bijna op wachten.

Als docenten van de Hogeschool voor de Kunsten in Arnhem (ArtEZ) hadden wij er behoefte aan om het multi-en interdisciplinair werken, zoals wij dat inmiddels een jaar of vijftien in de interfaculteit in projectvorm aanbieden, te onderzoeken. De interfaculteit biedt een gemeenschappelijk curriculum aan voor de docentopleidingen beeldend, dans en theater, met daarin een theoretisch en een – groot – praktisch deel. Wij hebben ons vooral gericht op het praktisch deel. De vragen die we onszelf stelden zijn: Hoe zijn we gekomen waar we nu zijn? Hoe gaan we het meest zinvol verder?

Door de jaren heen zijn inhoud & werkvormen telkens aangepast, begrippen doorontwikkeld, nieuwe ideeën ontstaan en toegepast. De balans opmakend, zien we dat de snelle ontwikkelingen van techniek, internet en multimedia een grote rol spelen: delen en uitwisselen is erg eenvoudig geworden. Jongeren van nu weten niet beter dan dat ze leven tussen verschillende culturen met ieder hun eigen waarden, systemen en ideeën. Ze ontlenen daar een deel van hun identiteit aan. Voor hen zijn de verschillende kunstdisciplines soms nauwelijks los van elkaar te zien.

Alessandro Baricco schrijft daarover in zijn boek 'De Barbaren' (2006) dat wij in een overgang zitten van een oude cultuur – die zocht naar bezieling en verdieping – naar

een nieuwe cultuur, die zich kenmerkt door snelheid, beweging en het aan elkaar rijgen van informatie en betekenissen. Volgens hem bevindt de samenleving zich in een staat van mutatie:

“Wat betreft het doorgronden van waaruit die mutatie precies bestaat, kan ik alleen zeggen dat die volgens mij op twee belangrijke pijlers steunt: een ander idee van wat ervaring is, en een andere opstelling van de betekenis in het weefsel van het bestaan. Dat is de kern van de zaak, de rest is enkel een verzameling gevolgen: het oppervlak in plaats van de diepgang, sequenties in plaats van analyses, surfen in plaats van verdiepen, communicatie in plaats van uiting, plezier in plaats van inspanning.”¹

Voor de kunst betekent dit niet dat verdieping in het eigen vak niet meer nodig zou zijn, maar wel dat verbreding en verbinding noodzakelijk zijn voor vernieuwing. Het vertrekpunt is diepgang in en analyse van de enkele discipline. Waar we naartoe gaan bevat de kenmerken van interdisciplinariteit: surfen, laten samenvloeien, communiceren, en de bewegingen daartussen. Dat betekent dat ook de invulling van kunsteducatie heroverwogen moet worden. Interdisciplinair kunstonderwijs zal – als logisch gevolg van de ontwikkeling – op veel plaatsen een steeds stevigere plek krijgen.

Het debat gaat steeds meer over hoe wij ons daartoe moeten verhouden en wat eigenlijk de kern is van interdisciplinair werken in de kunstvakken.

Multi-, inter- en transdisciplinariteit staan volop in de belangstelling. Er worden symposia, studiedagen en workshops over georganiseerd, en er ontstaan nieuwe interdisciplinaire opleidingen op HBO en universiteit. Rapporten en adviezen worden geschreven. Recentelijk is er een pre advies uitgebracht door de stichting leerplanontwikkeling (2011) en verscheen het aanbevelingsrapport van de commissie Dijkgraaf (2010) waarin opnieuw – en met nadruk – wordt geadviseerd binnen de kunstvakken interdisciplinair te werken.

Maar wat moeten we daar nu precies onder verstaan? In dit artikel willen wij deze vraag beantwoorden voor de interdisciplinariteit van de HBO kunst- en docentenopleiding. Een heldere omschrijving zal tot beter begrip leiden. Daarbij geven we voorbeelden van hoe diverse betrokkenen uit de praktijk de verschillende begrippen hanteren. Omdat doelen en werkwijzen in de gevonden omschrijvingen nogal variëren, hebben we die in een schema inzichtelijk gemaakt. Op deze manier proberen wij steeds de vinger te leggen op zowel de knelpunten als de aanknopingspunten.

---

1 Baricco 2010

Omschrijving van de begrippen multi-, inter- en transdisciplinair werken

De praktijkdocent aan de interfaculteit begeleidt projecten waarin studenten van verschillende richtingen onder andere een interdisciplinaire presentatie moeten maken. Die presentatie kan bestaan uit een dynamische tentoonstelling, een performance, een voorstelling, een mix hiervan enzovoorts.

De termen multi - inter - en transdisciplinair lijken iets aan te geven over de manier van samenwerken, het artistieke eindproduct en het proces dat er aan vooraf gaat.

Multidisciplinair

Bij een multidisciplinaire samenwerking blijft iedereen vanuit zijn eigen vak en expertise denken en werken. Er is een gezamenlijk probleem, onderwerp of thema dat vanuit de verschillende disciplines wordt bekeken en vertaald. De resultaten daarvan worden op een bepaald moment samengevoegd waarbij het mogelijk is dat de ene discipline sterker naar voren komt dan de andere. In de presentatie zijn de disciplines nog duidelijk te onderscheiden. De interactie blijft beperkt tot reflecteren, uitwisselen van en voortborduren op elkaars ideeën.

Interdisciplinair

Bij een interdisciplinaire samenwerking hebben de disciplines elkaar nodig om een probleem op te lossen. De wederzijdse beïnvloeding bepaalt de inhoud. De inzichten die hierdoor ontstaan overstijgen de grenzen van het eigen vak. In het artistieke eindproduct zijn de disciplines in elkaar overgevoerd en moeilijk te onderscheiden. De interactie is steeds zichtbaarder in het samen reflecteren en maken.

Transdisciplinair

Bij een transdisciplinaire samenwerking proberen de deelnemers te werken vanuit de denk- en werkwijze van een andere dan de eigen discipline. Zij maken gebruik van elkaars medium, techniek en kunde. Door de optimale vermenging kunnen er nieuwe interdisciplines of werkvelden ontstaan. Het proces van ontdekken, ontwikkelen en experimenteren is belangrijker dan het resultaat. Het artistieke product is niet definitief, er kan steeds op voortgeborduurd worden. Er is bij deze samenwerking sprake van een permanente en optimale interactie.

Werkproces

Multidisciplinair	→ uitwisselen	→ kennis eigen discipline
Interdisciplinair	→ meer interactie	→ kennis andere discipline(s)
Transdisciplinair	→ optimale interactie	→ hanteren andere discipline(s)

Interactie begint meestal met het samen nadenken over een thema, met nieuwsgierigheid naar hoe de ander hier tegenaan kijkt. Hierdoor ontstaat het multidisciplinaire denken en werken. Wie voldoende expertise heeft in het eigen vak kan naar een volgende fase: daarin wordt er niet meer samengewerkt om een tevoren bepaald doel te bereiken, maar gaat het om het proces. Dat is het belangrijkste. Hiermee vervagen de grenzen tussen de disciplines en ben je interdisciplinair aan het werk.

Positieve ervaringen met interdisciplinair werken doen de behoefte groeien om meer en meer over de grenzen van de eigen discipline heen te kijken en de vakkennis in te zetten voor het gezamenlijk belang. Gezegd kan worden dat de samensmelting met andere disciplines nodig is om tot een heel vernieuwend artistiek resultaat te komen. De gezamenlijke zoektocht speelt hierbij de hoofdrol. Ook andere vakken dan de kunsten kunnen ingezet worden, bij voorbeeld wetenschap, taal, media of filosofie.

Voor het ontwikkelen van een interdisciplinaire didactiek is het van belang te beseffen dat mensen kunst (of een kunstwerk) op meerdere manieren en vanuit verschillende invalshoeken kunnen beschouwen. Interdisciplinair werken kan natuurlijk leiden tot interdisciplinair beschouwen! Deze benadering van de begrippen kunst en cultuur is – in deze tijd – heel vruchtbaar. Interdisciplinariteit is een wezenlijk onderdeel van onze cultuur. Mensen bewegen zich nu in deze context. Een belangrijk aspect van onderwijs in de 'kunsten' kan zijn dat het een experimenteerbasis vormt voor oriëntatie op en verbinding met 'de wereld'.

Er is weinig actuele theorie beschikbaar voor vakoverstijgend werken. Leraren hebben daar wel behoefte aan, om studenten te helpen bruggen te slaan tussen kunst, cultuur en maatschappij. Om die reden zijn er in de afgelopen jaren masteropleidingen Kunsteducatie ingericht, die het vakoverstijgend werken moeten 'ontginnen' voor het onderwijs. Vanuit de kunstinstellingen wordt de vraag naar specialisten op het gebied van interdisciplinaire theorievorming en didactiek ook steeds sterker.¹

---

¹ Hagen, Konings & Haanstra 2006 en Verkuil 2007

Theoretisch kader: verschillende definities

De begrippen multi- inter- en transdisciplinariteit zijn door vele deskundigen, professionals en onderzoekers omschreven.

Er is een aantal overeenkomsten wat betreft het proces: alle beschrijvingen gaan uit van een samenwerking tussen meerdere kunstenaars. Er is ook overeenstemming dat er meer dan één (kunst)discipline betrokken moet zijn. Dat de samenwerking op basis van gelijkwaardigheid plaats moet vinden, is evident. De beschrijvingen zijn ook eensluidend over het feit dat niet de afzonderlijke discipline van belang is, maar – zoals Jochem Naafs het uitdrukt² – de situatie die ontstaat door de interactie.

Er zijn ook verschillen. Zo beschrijft Fianne Konings dat de disciplines elkaar nodig hebben.³ De beschrijving van Marinus Verkuil lijkt een stap verder te gaan: hij geeft aan dat interdisciplinair werken zich op bewustzijnsniveau van de makers afspeelt. Zij gebruiken hiervoor gemeenschappelijke metaforen en symbolen. Interdisciplinair werken versterkt hiermee het artistieke proces.⁴ Diederik Schönau komt tot de voorwaarde dat de deelnemers denken en werken vanuit een andere dan de 'eigen' discipline en zo de grenzen van hun eigen kunstdiscipline overschrijden.⁵

---

2 Naafs 2010

3 Hagen, Konings & Haanstra 2006

4 Verkuil 2007

5 Hagen, Konings & Haanstra 2006

Schema definitie interdisciplinariteit

In de praktijk worden begrippen, doelen en werkwijzen door elkaar gebruikt. Om hierin enige ordening aan te brengen hebben wij het volgende schema ontwikkeld.

	Multidisciplinair	Interdisciplinair	Transdisciplinair
Voorwaarden	<ul style="list-style-type: none"> • Er is een wil tot samenwerken. • Er wordt veel uitgewisseld om gebruik te maken van elkaars discipline. 	<ul style="list-style-type: none"> • Er is een wil tot samenwerken. • Er wordt veel uitgewisseld om gebruik te maken van elkaars discipline. • Er is interactie tussen de deelnemers op basis van gelijkwaardigheid. • Het vermogen hebben tot wisseling van invalshoeken. 	<ul style="list-style-type: none"> • Er is een wil tot samenwerken. • Er wordt veel uitgewisseld om gebruik te maken van elkaars discipline. • Er is interactie tussen de deelnemers op basis van gelijkwaardigheid. • Deelnemers denken en werken vanuit de werk- en denkwijze van de andere dan de eigen discipline. • Deelnemers aanvaarden complexiteit qua inhoud en werkwijze.
Doel	<ul style="list-style-type: none"> • Werken vanuit een gezamenlijk thema/ probleemstelling zonder integratie. • Het naast elkaar positioneren van disciplines. 	<ul style="list-style-type: none"> • Het verweven van de disciplines tot iets nieuws. • Tot inzichten komen die zonder samenwerking tussen de disciplines niet zou ontstaan. • Over de grenzen van de eigen discipline heen kijken. 	<ul style="list-style-type: none"> • Een fundamenteel anders denken ontwikkelen waardoor nieuwe percepties ontstaan.
Werkwijze	<ul style="list-style-type: none"> • De resultaten van ieders denkwijze wordt samengevoegd. • Meer aandacht voor het maken in plaats van ontwikkelen 	<ul style="list-style-type: none"> • De disciplines stapelen, weven of vloeien in elkaar. • Meer aandacht voor het ontwikkelen in plaats van het maken. • Zoeken naar een gezamenlijke taal. 	<ul style="list-style-type: none"> • Alle betrokkenen hebben een gelijke bijdrage aan het geheel. • Vooral aandacht voor het ontwikkelen in plaats van het maken. • Ingraven in andermans artistieke wereld, taal, referentiekader.
Proces of product gerichtheid	<ul style="list-style-type: none"> • Er is een voltooid eindproduct. 	<ul style="list-style-type: none"> • Er is een collectief maakproces. • Het eindproduct is een onderdeel van het proces. 	<ul style="list-style-type: none"> • Het proces staat voorop, er is geen definitief eindproduct. • Het proces is flexibel en er verandert voortdurend, de presentatie is een stipje op de lijn.
Keuze van het onderwerp	<ul style="list-style-type: none"> • Er worden verschillende invalshoeken op een probleem onderscheiden. • Het onderwerp/ thema wordt vanuit verschillende perspectieven bekeken 	<ul style="list-style-type: none"> • De inhoud/ vorm is vertrekpunt. • Focus is niet hun eigen discipline maar het samen besloten idee. • De inhoud/vorm komt door samenwerking tot stand. • De inhoud openbaart zich al werkend. 	<ul style="list-style-type: none"> • De keuze van het onderwerp is steeds onderwerp van gesprek. • Inhouden en thema's worden vervangen door aanleidingen.
Resultaten van het proces	<ul style="list-style-type: none"> • De disciplines blijven zichtbaar. 	<ul style="list-style-type: none"> • De individuele bijdrage is niet zichtbaar, alle disciplines hebben een gelijke bijdrage aan het geheel. • Er ontstaat een proces of product dat vanuit een mono- disciplinaire benadering niet mogelijk is. • De disciplines zijn niet meer direct zichtbaar. 	<ul style="list-style-type: none"> • De individuele bijdrage is niet zichtbaar, alle disciplines hebben een gelijke bijdrage aan het geheel. • Er is geen onderscheid zichtbaar in de disciplines. • Er ontstaan nieuwe werkvelden/ interdisciplines. • Er ontstaan hybride disciplines en hybride producten. • Er ontstaat een proces of product dat vanuit een monodisciplinaire benadering niet mogelijk is.

Ontwerp schema: Nicole Martinot in samenwerking met José Huibers en Anneke Meijers

Conclusie

Wij hebben geïnventariseerd welke definities en begrippen gehanteerd worden in de literatuur over interdisciplinaire kunsteducatie. Deze beschrijvingen en definities zijn voor ons het uitgangspunt geweest voor ons eigen begrippenkader. Met onze vijftien jaar praktijkervaring hebben wij steeds gekeken of de beschreven definities hanteerbaar zijn voor het interfacultaire curriculum en of zij de lading dekken.

Ons viel op dat doelen, voorwaarden, begrippen, resultaten enzovoorts vrij willekeurig benoemd en door elkaar gebruikt werden. Het was een wirwar. Daarom hebben wij onze eigen expertise ingezet om structuur aan te brengen. Zo is het overzicht/schema tot stand gekomen waarin in één oogopslag duidelijk wordt gemaakt wat de verschillen zijn tussen multi-, inter-, en transdisciplinair werken.

Dit schema is praktisch bruikbaar, en tegelijk bedoeld om het discours te openen. De invulling ervan is door permanente discussie tot stand gekomen (zie schema). Dit riep bij ons de vraag op of een product waarin verschillende disciplines samengewerkt hebben, maar waar één iemand de regie had, wel interdisciplinair kan zijn. Een andere vraag: is het doel van multidisciplinair werken alleen het naast elkaar positioneren van disciplines of kan daar ook een fundamenteel anders denken ontwikkeld worden? De discussie raakt meteen de kern van vakoverstijgend werken, namelijk de voortdurende reflectie op het samen maken, denken en samen realiseren. Door met elkaar te praten over de definities, scherpen we het denkkader van onszelf als HBO-docenten aan. Wil je je met je studenten vooral richten op het proces of op het product? Competenties zoals leren samenwerken en reflecteren zijn essentieel voor een leraar in het kunstonderwijs en vormen het fundament voor interdisciplinair onderwijs. Zich verdiepen in de andere dan de eigen discipline, doet aan de ene kant beroep op het inlevingsvermogen dat een docent moet hebben om het werk van zijn studenten te begrijpen, en aan de andere kant op de eigen vakkennis.

Je hebt de andere vakken nodig om je eigen discipline beter te begrijpen. Door over de eigen grenzen heen te kijken verbreed je de kijk op het eigen vak, door cross-overs ontstaan nieuwe (denk)beelden. Dit is in het belang van de student die je begeleidt. Interdisciplinariteit maakt al lang deel uit van zijn leefwereld: als hij een berichtje verstuurt naar vrienden voorziet hij dit van een filmpje, al dan niet van internet geplukt. Als hij uitgaat, wordt muziek bijvoorbeeld begeleid door lichtbeelden en live dans. Maakt hij zelf muziek, dan kan hij een stuk van Bach transformeren naar een eigen interpretatie. De leerling surft over het internet en combineert al het mogelijke zonder de barrière te voelen

De discussie raakt meteen de kern van vakoverstijgend werken, namelijk de voortdurende reflectie op het samen maken, denken en samen realiseren.

mogelijk een cultuurbaarbaar te zijn. Het is van wezenlijk belang dat een docent of instituut weet mee te bewegen met dit gegeven. Interdisciplinariteit verbindt werelden en laat nieuwe werelden ontstaan.

Wij proberen met de door ons verzamelde definities grenzen af te bakenen. Maar misschien is dit tekenend voor ons als vertegenwoordigers van een oudere generatie; misschien getuigt het van onze onmacht om te gaan met de 'grenzeloosheid' van interdisciplinariteit. Wij hangen nog aan het idee dat we onze handelingen af kunnen bakenen, terwijl jongeren geen enkele moeite hebben met het gegeven dat disciplines, betekenissen en aspecten met elkaar verbonden zijn en in elkaar overvloeien. Zij schakelen betekenissen moeiteloos aaneen. Ze weten niet anders.

Literatuur

Baricco, A., (2010) *De Barbaren*, Amsterdam

Dijkgraaf, R., (2010) *Onderscheiden, verbinden, vernieuwen – de toekomst van het kunstonderwijs –*, Den Haag

Hagen, T., Konings, F. & Haanstra, F., (2006) *Grenzen aan samenhang. De kunstvakken in de vernieuwde onderbouw voortgezet onderwijs*, Amsterdam 2006

Ladage, E., (2011) *Het Bos van Babel. Een onderzoek naar Babylonische spraakverwarringen in een woud van opvattingen over Interdisciplinariteit en Kunst*, (Hogeschool voor de Kunsten Utrecht), Utrecht

Naafs, J., (2010) *Weet het nog niet*, (Hogeschool voor de Kunsten Utrecht) Utrecht

Schönau, D., (2007) *Leren van kunst*, Lectorale rede, Kampen

Van der Schoot, C., (2011) *De kunst van het werken aan kunst - Creatieve werkprocessen bij transdisciplinaire projecten*. (HKU Lectoraat Theatrale Maakprocessen en Coaching in de Cultuur), Utrecht

Verkenningcommissie kunstvakken (SLO), (2011) *Preadvies Verkenningcommissie kunstvakken*, Enschede

Verkuil, M., (2011) *Op zoek naar een interdisciplinaire kunstdidactiek*, Groningen